Міністерство освіти і науки України
Інститут археології НАН України
Чернівецький національний університет
імені Юрія Федьковича
Факультет історії, політології та міжнародних відносин
Науково-дослідний Центр Буковинознавства (Чернівці)
ВГО «Спілка археологів України»

IV міжнародний науковий семінар

АРХЕОЛОГІЯ БУКОВИНИ:
ЗДОБУТКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Тези доповідей

м. Чернівці, 11 грудня 2020 р.

Чернівці
Технодрук
2020

ОРГКОМІТЕТ

Добржанський О. В., д.і.н., проф. *(голова)*
Скорейко Г. М., к.і.н., доц. *(заступник голови)*
Моця О. П., д.і.н., проф., чл.-кор. НАН України
Михайлина Л. П., д.і.н., доц., ст.н.с.
Пивоваров С. В., д.і.н., проф.
Рідуш Б. Т., д.г.н., проф.
Чучко М. К., д.і.н., проф.
Возний І. П., д.і.н., проф.
Кулаковська Л. В., к.і.н., ст.н.с.
Петраускас О. В., к.і.н., ст.н.с.
Манігда О. В., к.і.н., н.с.
Ткачук Т. М., к.і.н.
Черновол Д. К., к.і.н., н.с.
Прохненко І. А., к.і.н., доц.
Буйновська Є. В.
Баюк В. Г.
Руснак О. В., к.і.н.
Грига В. В.
Боднарюк М. І.
Романович Т. І.
Калініченко В. А., к.і.н.
Ільків М. В., к.і.н. *(секретар)*

Археологія Буковини: здобутки та перспективи: Тези доповідей IV міжнародного наукового семінару (м. Чернівці, 11 грудня 2020 р.). – Чернівці: Технодрук, 2020. – 238 с.

Тези доповідей наукового семінару присвячені актуальним питанням археології Буковини та сусідніх регіонів. Розглядається проблематика кам'яної доби, епохи палеометалу, раннього заліза, середньовіччя та раннього нового часу, а також історії вивчення, охорони та використання об'єктів археологічної спадщини, музеєфікації старожитностей краю. Результати досліджень представили науковці та краєзнавці з Чернівецької, Львівської, Івано-Франківської, Тернопільської областей, Києва, Луцька, Ужгорода, Кам'янця-Подільського (Україна), Берліну (Німеччина), Брюсселя (Бельгія), Будапешта (Угорщина), Бухареста, Сучави і Ясс (Румунія), Кембриджа (Великобританія), Кишинева (Молдова), Стамбула (Туреччина), Сянока (Польща).

© Науково-дослідний Центр
Буковинознавства, 2020
© Автори, 2020

З М І С Т

Бандрівський М., Білик М. Нові матеріали початку ранньозалізного періоду з Галиці Сокирянського району Чернівецької області 9

Бандрівський М., Яворський М., Писанчин О. Малознаний рукопис Антоні Шнайдера про ймовірне місце поховання Атілли в Північно-Східних Карпатах 12

Баюк В. Трикутна кахля із Луцького Окольного замку 15

Белінська С. Відображення давньої та середньовічної історії в археологічній експозиції Чернівецького обласного краєзнавчого музею 16

Боднарюк М. Археологічні дослідження в с. Опришени Глибоцького району в 2020 р. 20

Буйновська Є. Хотин історичний 22

Буравченко В., Ільків М. Портативний сонячний годинник з Малої Хортиці: досвід реконструкції 25

Буравченко В., Taha Yasin Arslan, Ільків М. Деякі технічні характеристики тимпана до астролябії із Сучави 29

Вакуленко Л. Житло з пічкою-кам'янкою як етнічна ознака ранніх слов'ян 34

Возний І. Житла VIII-X ст. з північної частини Буковини 37

Гринюка Б. Археологічні пам'ятки села Коцюбинці на Тернопільщині 40

Гринюка Б., Добрянський В. Перстень XVI-XVIII ст. із Золотого Потоку поблизу Бучача 43

Гуцал В. Археологічні дослідження Чернівецького університету 1957 р. 46

Dergaciova L., Bodnariuc N. Numismatic discoveries from Bârlinţi site in Northern Bukovina 51

Добрянський В. До питання функціонування городищ княжої доби у нижній течії межиріччя Серету та Джурина: апробація матеріалів з археології та ономастики 54

Добрянський В. Фалічна підвіска римського часу із Західного Поділля 60

Добрянський В., Площанський П. Попередні результати археологічних та спелеологічних досліджень біля печери Теклівська на лівобережжі Дністровського каньйону 65

Драгомирецька О. Намистини «мінського типу» з Чорнівського городища – шедеври ювелірного мистецтва давньоруського часу 68

Желага Д., Черновол Д., Якубина С., Поміркований В. Пам'ятки трипільської культури за результатами розвідок на Сокирянщині 2019 р. 71

Ільків М., Боднарюк М. Гривна-корона зі Станівців на Буковині 74

Ільків М., Якубина С. Ножі з клеймами Ранньонового часу з поселення Лопатове 77

Калініченко В., Михайлина Л., Пивоваров С. Нові знахідки предметів озброєння і спорядження бойового коня з Ревнянського городища 82

Калініченко В., Пивоваров С. Реконструкція круглих бляшок з Рідківецького археологічного комплексу VIII-XI ст.: до постановки проблеми 84

Коржик В. Фізико-географічні передумови заселення Чернівців 88

Коржик В. Volksgarten: виникнення і становлення 91

Косован В. Зниклі населені пункти Снятинщини: досвід картографування 95

Кулаковська Л., Рідуш Б., Езартс П., Усик В., Нігст Ф. Граветські пам'ятки поблизу м. Новодністровськ 98

Купчанко М. Способи конструювання посуду трипільської культури за матеріалами поселення Шипинці 101

Луцик І. Підплитові поховання княжої доби та їхні характерні особливості 105

Миська Р. Літописний монастир Пресвятої Богородиці в Синьовидному: історія та стан досліджень. 108

Михайлина Л., Горбаненко С. Залізні деталі на орні знаряддя з Ревного 110

Михайлюк В. Археологічні об'єкти м. Чернівці 113

Мордовін М., Прохненко І. Західноєвропейські текстильні пломби XVI-XVII ст. з Новоселицького р-ну Чернівецької обл. 116

Németh F.A., Rakonczay R.S. Felsőtárkány – Kő-köz várának 2018. évi régészeti kutatása 121

Нємічева Т. Керамічні люльки для паління: фасон «тахта-чубук» (з музейного фонду ДІАЗ «Хотинська фортеця») 126

Niculică B. P., Aparaschivei C., Berzovan A. Fortificaţia getică (sec. IV-III a. Chr.) de la Mereşti – Cetăţuie, comuna Vultureşti, judeţul Suceava, România 129

Парацій В. Минуле «доісторичних» Бережан: стоянки та артефакти палеоліту в околицях міста.....132

Петегирич В. Кам'яні споруди біля північної стіни Успенського собору давнього Галича.....135

Петраускас О. Об'єкти римського часу багатошарової пам'ятки Чаньків-1 на Середньому Дністрі 137

Петраускас О., Діденко С., Авраменко М., Ільків М. Нові роботи на поселенні пізньоримського часу Бузовиця-1.....140

Пивоваров С., Калініченко В., Котовіч П. Залізні шпори з Рухотинського городища (уроч. Корнешти): попереднє повідомлення. 143

Позняков Д. Яничарські підрозділи – основа військового гарнізону Хотинської нахіє 146

Преступенко Ю. Пам'яткоохоронна діяльність Чернівецького обласного центру з питань культурної спадщини у 2020 р. 150

Прохненко К. Соціальна інвестиція в археології 152

Рідуш Б., Поп'юк Я. Біостратиграфічне датування за великими ссавцями на багатошаровій палеолітичній стоянці Молодова V (Україна) 156

Романович Т. Пам'ятки / об'єкти археології на території Мамаївської об'єднаної територіальної громади.....158

Ротар О. Археологічні дослідження старожитностей Буковини В.М.Войнаровським у період роботи в Чернівецькому обласному краєзнавчому музеї.....161

Рубанець М. Ділянка давнього шляху між слов'янськими городищами Червона Діброва та Глибока: спроба локалізації 164

Руснак О., Головльов М. Печатка ради робітничих депутатів м. Хотин Бессарабської губернії.....167

Рябий С., Якубина С. Шебутинці на шляху Дуги Струве.....169

Садов'як М. Поселення княжої доби і курган на східній околиці м. Коломия.....173

Сандуляк В. Міст біля Руської брами XIX ст. в Хотинській фортеці.....175

Семенюк М. Археологічні пам'ятки Рогізни пізньоримського часу – раннього середньовіччя.....178

Soroceanu T., Sava E. Die mitteleuropäische urnenfelderzeitliche Metallgefäßenklave am Oberen Dnjestr.....180

Старенький І. Черпак раннього залізного віку з берегів Дністра.....182

Терський С., Демський Н., Куценяк О., Майорчак М. Результати розвідкових розкопок в околицях с. Словіти на Львівщині.....185

Ткачук Т. Хронологія багатошарового трипільського поселення Шипинці на Попрутті.....188

Товарницький Г., Калініченко В. Нові матеріали з околиць Широкополянського городища.....189

Ушкова Ю., Нечитайло П. Ще раз про поховання № 1 зі скельно-печерного комплексу біля с. Василівка.....192

Федорук А. Римський довгий меч з черняхівського могильника біля с. Оселівка.....196

Христан Н. *Memoria* саркофага із Василева.....200

Черновол Д., Желага Д., Болтанюк П., Старенький І., Поміркований В. Дослідження 2020 року на багатошаровій пам'ятці Волошкове 6 (Горби) Сокирянського р-ну Чернівецької обл. 203

Чобан Р. Кремінні артефакти поселення трипільської культури Джурів-Х.....207

Чучко М. Спустошення козаками православних культових споруд Північної Молдавії під час Сучавської кампанії Тимоша Хмельницького 1653 року (за матеріалами писемних джерел та археологічних знахідок) 209

Шкурідін О. Городище та селища VIII-X ст. поблизу с. Горбова – вагомі історико-культурні пам'ятки східних слов'ян.....213

Яковишина Я., Куценяк О. Кераміка трипільського поселення Шипинці А у фондах Львівського історичного музею.....215

Якубина С., Грига В. Нововиявлений археологічний об'єкт княжої доби Лопатове, урочище Біла Скала.....219

Якубовська О. Кадастрові карти XIX ст. як джерело до вивчення системи життєзабезпечення населення українського Прикарпаття у VIII-X ст.....221

Яремій І., Ільків М. Михалківські скарби золотих виробів у народній пам'яті місцевого населення.....224

Іваночко А. Артилерія Хотинського замку.....227

ІНФОРМАЦІЯ ПРО АВТОРІВ.....230

Всеволод Буравченко *(Київ),*
Микола Ільків *(Чернівці)*

ПОРТАТИВНИЙ СОНЯЧНИЙ ГОДИННИК З МАЛОЇ ХОРТИЦІ: ДОСВІД РЕКОНСТРУКЦІЇ

Зрідка під час дослідження археологічних пам'яток Нового часу трапляються знахідки, які можна ідентифікувати як портативні сонячні годинники різних конструкцій або їх деталі. При спробі попередньої каталогізації таких знахідок на території сучасної України було враховано чотири місцезнаходження: Білгород-Дністровський, Мала Хортиця, Хотин, Чернівці (Ільків, 2019). Очевидно, із значним пожвавленням вивчення ранньомодерних пам'яток впродовж останніх років варто очікувати нових знахідок такого роду. Якщо з фортець по Дністру походять фрагментовані диптихи зі слонової кістки, то з Чернівців і Малої Хортиці відомі прилади іншої конструкції.

Циліндричний годинник, виявлений під час земляних робіт у м. Чернівці ще 1871 р., залишається на сьогодні втраченим. Принципово вирізняються з-поміж хронометричних приладів знахідки з о. Мала Хортиця (Байда), зроблені експедицією під керівництвом С.Ж.Пустовалова, в т.ч. під час дослідження решток башти XVI ст. Дослідник згадує про декілька «залишків гномонів», рисунок одного із яких опублікований. Цей виріб у вигляді 6-гранного стержня був загострений з однієї сторони і мав наскрізний поперечний і глухий торцевий отвори з іншої (рис. 1, *1*). На кожній із граней по-різному було нанесено 7-9 подвійних концентричних кіл з точками всередині та поперечні риски. Знаки на площинах нанесено несиметрично і без повторюваності, що не дозволяє вбачати у них орнамент (такого ж типу виточені концентричні кільця прикрашають численні кістяні вироби, починаючи щонайменше з пізньоримського часу (Гопкало, 2008) і до XVII ст. Для спільного з досліджуваним артефактом періоду можна відзначити, для прикладу, кістяну пластинку-застібку та порохівницю з кістяними накладками з поля Берестецької битви (Свєшніков, 1993).

Ряд пояснень можливих принципів використання інструменту було запропоновано в публікаціях С. Пустовалова і Н. Тимченко (Пустовалов, 1999; Пустовалов, Тимченко, 2000), проте вони, на

жаль, не супроводжуються бодай найпростішими графічними схемами, тому не можуть бути завжди однозначно інтерпретовані, а там, де ілюстрації наявні, вони виконані із помилками – неправильно розраховані кути висот Сонця. До того ж некоректно використаний термін «гномон» у світлі даних реконструкцій, оскільки гномон означає саме той елемент, який відкидає тінь. На противагу йому, поверхню з розміченими шкалами годин називають «циферблат» чи «кадран». Хоча запропоновані пояснення не можна прийняти беззастережно, але можливість використання артефакту як частини портативного сонячного годинника є цілком правдоподібною.

Прямі аналогії хортицьким знахідкам нам невідомі, хоча й вертикальних сонячних годинників серед археологічних знахідок майже немає (можливо, через те, що виготовлялися переважно з деревини). Найбільш схожими до них є сонячні годинники-посохи (т.зв. Ашадарська палиця), використання яких засвідчене в Азії під час паломництва (Пипуныров, 1982) та срібний годинник X ст., знайдений в 1938 р. під час будівельних робіт в клуатрі собору в м. Кентербері (Waugh, 1973).

Таким чином, можна припустити, що артефакт є прикладом годинника, час у якому визначається за довжиною тіні, що падає від гномона на шкалу на вертикальній поверхні. Довжина тіні при цьому розраховується за формулою: $l = lg \bullet tg\ h$; де l – довжина тіні, lg – довжина гномона, h – розрахований кут висоти Сонця над горизонтом для даної дати та години.

Звичайно вони виготовлялися у вигляді стовпчика з поворотною верхівкою з висувним гномоном. Повертаючи верхівку для відповідності із різними датами на колі стовпчика, можна було налаштовувати його для використання протягом різних сезонів. Найстарші відомі приклади у вигляді бронзового циліндра перших сторіч н.е. знайдені в Есте (Італія) та у Вогезах (Франція) (Talbert, 2017). Зразки цього типу з дерева, кістки і латуні відомі протягом всього ранньомодерного часу і експонуються в численних музеях. До цього типу належав і годинник, знайдений у 1871 р. в Чернівцях. Можна стверджувати, що годинник-стовпчик є типом сонячного годинника, що перебував у використанні найбільш тривалий час, не зазнавши принципових змін. Розповсюдження «стовпчика» обмежувалося тим фактором, що він при виготовленні розраховувався тільки для однієї широти місцевості, не міг

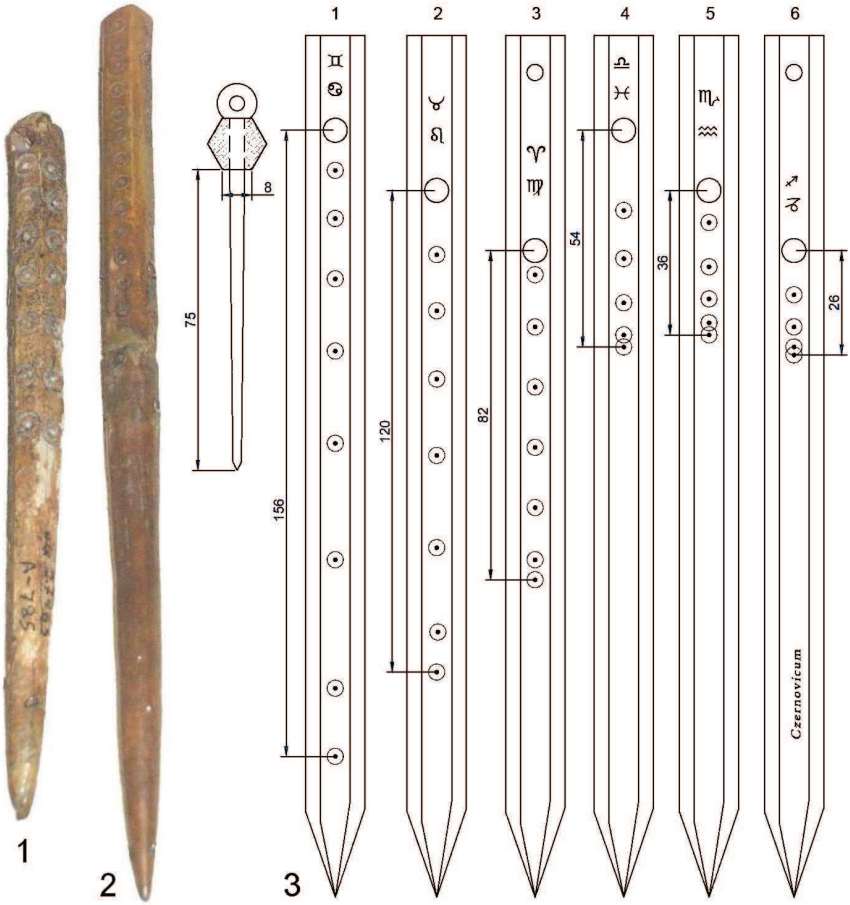

Рис. 1. Знахідки з о. Мала Хортиця (1, 2; дослідження С.Ж.Пустовалова, Музей історії запорозького козацтва) та розмітка граней експериментального зразка (3).

адаптуватися та був дуже чуттєвим до похибки широти, порівняно із компасними та екваторіальними годинниками. Тому «стовпчики» порівняно із іншими типами мало експортувалися в інші країни. Також обмежувала його поширення необхідність розмічати на одній поверхні діапазони довжин тіні місяців усього року. Під час літнього сонцестояння опівдні Сонце знаходиться на приблизно 47˚ вище, ніж під час зимового. Як наслідок, тіні, що падають

на вертикальну поверхню влітку будуть значно довшими, ніж аналогічні взимку. Годинник, що вміщує шкали для всіх місяців року, буде або зависоким і незручним для використання як портативний, або шкала для зимових місяців буде занадто короткою і стиснутою. Найменше значення співвідношення довжин тіней опівдні 22.VI і 22.XII на широті 45˚ дорівнює ≈6,44, виростаючи в обох напрямках. Тому використання стовпчиків було поширеним переважно в смузі 40˚-50˚.

На відміну від «стовпчика» хортицький артефакт не мав поворотного елементу і, вірогідно, налаштовувався під зміну пори року виставлянням гномона з відповідної грані. Так, було висловлено припущення, що 6 граней з погодинною «розміткою» відповідали 6 знакам зодіаку від літнього до зимового сонцестояння і навпаки. При цьому знаки відповідали одна одному симетрично відносно точок сонцестояння: грань 1: Близнюки – Рак, грань 2: Телець – Лев тощо. Аналогічно до цього годинник з Кентербері має 6 отворів, по 3 з кожного боку пластини, кожен з яких слугує для 2 знаків. Що стосується Ашадарської палиці, то вона призначалася для паломництва в певний період року і не була призначена для налаштування під різні сезони.

Через фрагментованість виробу, зокрема відсутність власне гномону і пошкоджений верхній зріз стержня, провести необхідні виміри й обчислення для перевірки такої думки складно. Також не було відомо, для якої широти і дат розмічався годинник, та чи були ці дати розташовані рівномірно протягом року. Достовірна інформація про деякі з цих параметрів могла б допомогти розрахувати решту. Крім того, годинник міг бути зроблений для побутового вжитку без належних розрахунків. Тому було вирішено виготовити діючі моделі для випробовування в містах проживання авторів (Чернівці, Київ) та додаткового з'ясування можливості використання знахідок з Малої Хортиці як хронометричних приладів. Для розрахунку були обрані дні 15 градусу кожного знаку екліптики. Для забезпечення міцності і зменшення послаблення конструкції отворами, останні було зроблено на різній висоті (рис. 1, *3*).

Випробування показали можливість використання подібного інструменту та відносно непогану точність при використанні його під час середньої декади кожного знаку, та навколо сонцестоянь, коли схилення Сонця змінюється найменше. При використанні на початку та в кінці знаків доводиться миритися із похибкою або

інтерполювати результати між вимірюванням по шкалах суміжних знаків. Незрозумілою залишилась необхідність загострювати нижній кінець, бо підвішування на шнурку забезпечує кращу вертикальність інструменту, ніж встромляння в землю і дозволяє міряти на висоті очей, а не біля ніг. При цьому між розрахованою реконструкцією і артефактом є ряд принципових відмінностей:

- Кількість відміток годин на реконструкції змінюється від 4 взимку до 8 влітку, на оригіналі – від 7 до 9. Ймовірно, відмітки наносилися не через 1 годину, а через проміжки часу визначені кустарними засобами.

- Співвідношення найдовшої і найкоротшої шкали реконструкції дорівнює 6, чого не помітно на оригіналі. Навіть, якщо брати до уваги, що оригінал пошкоджено, і не можна оцінити повну довжину шкал на ньому, все одно шкали для літніх знаків (грані 1-3) мали бути помітно довшими, ніж протилежні їм грані знаків (зимового півріччя).

- Відмітки годин на реконструкції ущільнюються біля полудня і найдовшими є інтервали 3-4 годин після полудня, чого не помітно на оригіналі, особливо на грані 1.

Таким чином, можна зробити висновок, що хоча артефакт і міг бути частиною кустарного сонячного годинника, його шкали навряд чи були розмічені через однакові проміжки часу і навряд чи охоплювали рік цілком. Він не схожий на сучасні інструменти з Західної Європи або Близького Сходу і навряд чи є наслідком копіювання їх чи проникнення наукових знань. Ймовірно, йде мова про емпіричні спостереження за природними явищами і самостійні спроби використати їх для повсякденних задач.

Всеволод Буравченко *(Київ),*
Taha Yasin Arslan *(Istanbul),*
Микола Ільків *(Чернівці)*

ДЕЯКІ ТЕХНІЧНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ ТИМПАНА ДО АСТРОЛЯБІЇ ІЗ СУЧАВИ

Рідкісну археологічну знахідку – фрагмент давнього вимірювального приладу – виявлено під час науково-рятівних розкопок у м. Сучава (південна частина Буковини, Румунія). Роботи проводилися у 2010 р. північніше церкви св. Миколая, яка розташована у центральній частині міста (Mareş, 2011; Mareş, Hău,